

DEMOGEOGRAFSKI ASPEKT PROMJENE OBITELJI I BRAKA U HRVATSKOJ

STRUČNI ČLANAK

IVAN MAJSTORIĆ

Usljed kompleksnih društvenih promjena koje nastupaju u drugoj polovici 20. stoljeća, mijenjaju se i tradicionalne društvene institucije - obitelj i brak. S obzirom da obitelj i brak uvjetuju natalitet, odnosno prirodnu obnovu stanovništva, njihov značaj za oblikovanje javnih politika u Hrvatskoj je od posebne važnosti. Cilj je ovoga rada analizirati promjene obitelji i braka u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata s naglaskom na recentno razdoblje, i tako potvrditi zakonitosti sve manjeg broja sklopljenih brakova, sve kasnijeg stupanja u brak, sve učestalije pojave razvoda braka, sve manje veličine obitelji, kao i njezinog diferenciranja, te prikazati prostorne razlike tih promjena na različitim prostornim razinama.

Ključne riječi: geografija, demogeografija, obitelj, brak, Hrvatska

Uvod

Obitelj i brak kao važne društvene institucije, potaknute općim društvenim procesima u drugoj polovici 20. st., doživljavaju izrazite promjene (Nejašmić, 2005). Zbog toga proučavanje sklopljenih i rastavljenih brakova te strukture obitelji i kućanstava nije važno samo s gledišta pojedinih znanstvenih disciplina, već ima praktično značenje za oblikovanje socijalne, obrazovne, zdravstvene i druge politike (Nejašmić, 2005). Inače, demogeografskih istraživanja promjena obitelji i braka je bilo vrlo malo (Mrđen, 1997; Nejašmić, 2005) što nije neočekivano budući da su one većinom predmet interesa društvenih i humanističkih znanosti.

Cilj ovoga rada je na primjeru Hrvatske potvrditi zakonitosti koje su se prvotno pojavile u razvijenim zemljama, a zatim postale trend i u slabije razvijenim zemljama - sve manje sklopljenih brakova, kasnije stupanje pojedinca u brak, učestalije rastave braka, manji broj djece po obitelji itd. (Roussel, 1989 prema Nejašmić, 2005). Također, analizirane su prostorne razlike u trendovima promjena obitelji i braka. Svrha ovog rada je ukazati na potrebu za sveobuhvatnim i multidisciplinarnim planiranjem, oblikovanjem i provođenjem razvojnih javnih politika, a među njima i obiteljske (i pronatalitetne) politike.

DEMOGRAFSKI KONTEKST

Recentni razvoj stanovništva u okviru poslijedemografske tranzicije (postranzicijske etape) razvoja stanovništva koja je od 1980-ih nastupila u zapadnoeuropskim zemljama, a kasnije i u Hrvatskoj, obilježen je niskim stopama nataliteta i mortaliteta koje su uravnotežene na podjednakoj razini. Posljedica toga je vrlo niski ili nulti prirodni prirast ili prirodno smanjenje stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999; Nejašmić, 2005). Posttranzicijska etapa razvoja stanovništva događa se u uvjetima postindustrijskog i postmodernog društva za koje su karakteristični novi uvjeti života i rada.¹ U tim uvjetima ističu se dvije skupine čimbenika koji restriktivno djeluju na natalitet. Prvu skupinu čine „stari“ ekonomsko-socijalni čimbenici karakteristični za etapu demografske tranzicije (ekonomski razvoj odnosno industrijalizacija, urbanizacija i širenje obrazovanja), koji sada slabe, dok drugu skupinu čine „novi“ specifični čimbenici koji jačaju i postaju dominantni u posttranzicijskoj etapi, to su ponajprije sociopsihološki i kulturološki čimbenici (Wertheimer-Baletić, 2016).

Općenito, promjene broja stanovnika i dobro-spolnog sastava nastaju pod utjecajem prirodnog i mehaničkog kretanja, ali i različitih destabilizacijskih činitelja (ratova, gospodarskih i političkih kriza) koji remete normalan razvoj stanovništva (Akrap, 2001). Zbog činjenice da je razvoj stanovništva u Hrvatskoj obilježen brojnim destabilizacijskim činiteljima (Živić, 2002), Wertheimer-Baletić proces razvoja stanovništva Hrvatske nakon demografske tranzicije naziva kvaziposttranzicijom (Wertheimer-Baletić, 1992 prema Nejašmić, 2005). Temelji toga je činjenica da je demografska tranzicija u Hrvatskoj trajala razmjerno kratko - oko 80 godina, zbog čega je Hrvatska u smislu demografskog razvoja, u odnosu na druge europske zemlje, znatno ispred svojega društveno-gospodarskog razvoja (Akrap, 2001; Živić, 2002; Nejašmić, 2005). Posljedica takvog specifičnog razvoja stanovništva je činjenica da je Hrvatska među onim europskim zemljama koje imaju izrazito nepovoljne demografske trendove (Živić, 2002). Štoviše, Hrvatska je po brojnim demografskim pokazateljima na začelju Europe, a posebno se ističu nizak fertilitet, demografsko starenje i iseljavanje značajnih razmjera (Ivanda, 2017).

Stanovništvo Hrvatske se nalazi u skupini europskih zemalja s visokim udjelom broja djece koji se rađaju u braku² (Akrap, 2001), što obitelj stavlja u važan položaj kada je riječ o planiranju i oblikovanju javnih politika. Dakle, broj živorođenih je u Hrvatskoj u uzročno-posljedičnoj vezi sa procesom sklapanja braka, odnosno s jedne strane o broju sklopljenih brakova znatno ovisi broj živorođene djece, a s druge strane broj živorođenih određenog naraštaja utječe na broj sklopljenih brakova kada taj isti naraštaj stupa u tzv. udajno-ženidbenu dob (20-29 godina). Primjerice, tijekom 1990-ih i 2000-ih u udajno-ženidbenu dob stupaju naraštaji rođeni tijekom 1970-ih čiji je broj svake godine bio za trećinu veći nego naraštaja rođenih početkom ovog tisućljeća (Živić, 2002). To je posljedica veće ukupne populacije zbog

¹ Sedam bitnih karakteristika svojstveno je stanovništvu razvijenih, posebice zapadnoeuropskih zemalja: (1) nizak i opadajući natalitet/fertilitet, (2) nizak opći mortalitet s tendencijom blagog porasta, (3) porast broja djece rođene izvan braka, (4) porast broja izvanbračnih oblika zajedničkog života, (5) porast broja razvedenih brakova, (6) porast troškova školovanja djece i uzdržavanje starijeg stanovništva, (7) ubrzano starenje stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999).

² Primjerice, u Hrvatskoj je 2015. u braku rođeno približno 82 % živorođenih. Deset godina ranije, 2005. u braku je rođeno 89,5 % živorođenih, a dvadeset godina ranije 1995. godine čak 92,5 % živorođenih (DZS, 2018). Za usporedbu, 2015. u braku je u Sloveniji rođeno 42,1 % živorođene djece, u Mađarskoj 52,1 %, u Austriji 57,9 %, u Slovačkoj 60,8 %, a u Njemačkoj 65 % živorođene djece. Iste godine, najmanje udjele živorođenih izvan braka su, uz Hrvatsku, imali Grčka (8,8 %), Cipar (16,6 %), Poljska (24,6 %) i Litva (27,7 %) (Eurostat, 2019).

Tab. 1. Sklopljeni i razvedeni brakovi i živorođeni u braku u Hrvatskoj u razdoblju 2000.- 2018.

Godina	Brakovi		Koeficijent divorcijaliteteta	Živorođeni	Živorođeni u braku (%)
	Sklopljeni	Razvedeni			
2000.	22 017	4 419	200,7	43 746	91,0
2001.	22 076	4 670	211,5	40 993	90,6
2002.	22 806	4 496	197,1	40 094	90,4
2003.	22 337	4 934	220,9	39 668	89,9
2004.	22 700	4 985	219,6	40 486	89,7
2005.	22 138	4 883	220,6	42 678	89,5
2006.	22 092	4 651	210,5	41 628	89,0
2007.	23 140	4 785	206,8	42 070	88,5
2008.	23 373	5 025	215,0	43 929	88,0
2009.	22 382	5 076	226,8	44 754	87,1
2010.	21 294	5 058	237,5	43 546	86,8
2011.	20 211	5 662	280,1	41 342	86,0
2012.	20 323	5 659	278,5	41 901	84,6
2013.	19 169	5 992	312,6	40 083	83,9
2014.	19 501	6 570	336,9	39 716	82,7
2015.	19 834	6 010	303,0	37 666	81,9
2016.	20 467	7 036	343,8	37 706	81,1
2017.	20 310	6 265	308,5	36 705	80,2
2018.	19 921	6 125	307,5	37 109	...

Izvor: Statistički ljetopis 2018, DZS, Zagreb

Napomena: ... = nema podataka

čega je broj sklopljenih brakova i broj rođenih tijekom 1970-ih određen znatno većim brojem stanovnika rođenima nakon Drugog svjetskog rata. Tako se u razdoblju 1950.-1954. prosječno godišnje sklapalo 38 094 brakova (Puljiz i dr., 2008), dok je primjerice 1950. bilo 95 560 živorođenih (Wertheimer-Baletić, 1985). Za usporedbu, 1975. je zabilježeno 36 290 skloplje-

nih brakova te 61 045 rođenih³ (Živić, 2002). U razdoblju od 2000. do 2018. broj sklopljenih brakova je smanjen sa 22 017 na 19 921 ili za 9,5 %, dok je broj živorođenih u istom razdo-

³ Ovdje se koristi podatak o korigiranom broju rođenih s obzirom da je do 1998. Državni zavod za statistiku u vitalnu statistiku (rađanja i umiranja) ubrajao i rođene i umrle hrvatske građane u inozemstvu (Živić, 2002). Dakle, umjesto 67.251 (DZS, 2018), ovdje je korišten podatak o broj rođenih u Hrvatskoj, njih 61.045, bez rođenih u inozemstvu.

blju smanjen sa 43 746 na 37 109 ili za 15,2 % (tab. 1). Dakle, smjer demografskih trendova je predvidiv. To znači da će opsegom manji naraštaji koji će stupati u udajno-ženidbu dob u idućim desetljećima utjecati na znatno manji broj rođenih u budućnosti.

PROMJENE FUNKCIJA OBITELJI I BRAKA

Kompleksne promjene socio-ekonomskih, kulturnih, tehnoloških, zdravstvenih i drugih uvjeta u Europi nakon Drugog svjetskog rata omogućile su „drugu demografsku tranziciju“, a ujedno i „evoluciju“ obitelji tradicionalno utemeljenoj na braku⁴ (Puljiz, 1995).

S obzirom da je pojam „druga demografska tranzicija“ nastao u odnosu prema „prvoj demografskoj tranziciji“⁵, postoji niz karakteristika po kojima se razlikuju. Osobito značenje za promjene koje nakon 1960-ih nastaju u režimu reprodukcije stanovništva zapadnoeuropskih zemalja imaju procesi sekularizacije, demokratizacije i individualizacije, ali i jačanja tržišnog gospodarstva i neoliberalne doktrine što zajedno rezultira uspostavljanju novih društvenih normi koje su usmjerene na mnoge aspekte života, kao i na demografske, „na odnos ljudi prema vlastitoj reprodukciji, prema broju djece u obitelji, na odnos među roditeljima u obitelji, na nužnost podjele rada u pogledu brige o djeci, njihovu odgoju, obrazovanju, zatim na slabljenje uloge obitelji u društvu, na povećanje

značenja novih izvanbračnih „zajednica života“ itd. (Wertheimer-Baletić, 2016)“. Takvi uvjeti utjecali su na odgađanje ulaska u brak i odluku o imanju djece dok se ne ispune drugi ciljevi poput stjecanja željene razine obrazovanja i stjecanja željene pozicije na tržištu rada (Čipin i Strmota, 2012). Kao posljedica, osim daljnjeg pada nataliteta i totalne stope fertiliteta, dolazi do pluralizacije životnih zajednica i promjena u strukturi kućanstava (Lesthaeghe, 2010 prema Wertheimer-Baletić, 2016).

OSNOVNA OBILJEŽJA PROMJENA OBITELJI I BRAKA U HRVATSKOJ

Promjene u obiteljima i kućanstvima te kretanje nupcijaliteta (sklapanja braka) i divorcijaliteta (razvoda braka) u Hrvatskoj su usko vezani uz prirodno kretanje, promjene u sastavu stanovništva prema dobi, ubranu urbanizaciju, ruralni egzodus, tranziciju iz agrarnog društva u tercijarno društvo i druge relevantne procese (Nejašmić, 2005). Tradicionalne obitelji su bile brojne i usmjerene na agrarnu proizvodnju. Industrijalizacijom su potaknuti procesi deagrarizacije, deruralizacije i urbanizacije, time i značajne socio-kulturološke i psihološke promjene koje su u konačnici dovele do dezintegracije i dezorganizacije braka i obitelji s dalekosežnim društveno-gospodarskim i demografskim posljedicama (Aračić, 1995; Živić, 2002; 2011). Kao posljedica takvih složenih promjena u društvu, mijenjaju se i osobni stavovi prema braku i obitelji. Takav položaj braka i obitelji odnosno diferencijacija obiteljskih oblika utjecali su na promjene zakonodavnih okvira Republike Hrvatske. Drugim riječima, posljednjih godina dolazi do redefinicije pojmova obitelji i braka u okviru zakonodavstva (Korać Graovac, 2015).

4 Premda je Općom deklaracijom o pravima čovjeka iz 1948. obitelj proglašena prirodnom i temeljnom institucijom društva, Puljiz smatra da je više nego ikada prisutan proces „dezinstucionalizacije obitelji“ (NN, 2009; Puljiz, 1995).

5 Preciznije, naziv „druga demografska tranzicija“ je određen u odnosu na demografsku tranziciju koja se odvijala tijekom kraja 18., 19. i u prvoj polovici 20. st. Sam naziv „druga demografska tranzicija“ koristi se uvjetno s obzirom da ne odgovara stvarnom redosljedu pojedinih demografskih tranzicija (jer su se i ranije događale demografske tranzicije, npr. neolitska) (Wertheimer-Baletić, 2016).

PROMJENE OBITELJI

Premda obitelj u Republici Hrvatskoj uživa najvišu, ustavnopravnu zaštitu, obitelj kao institucija sve više i sve brže gubi svoj tradicionalni središnji društveni i socio-ekonomski položaj (Živić, 2002; Korać Graovac, 2015). Tradicionalne obiteljske funkcije sada preuzimaju druge društvene institucije. Sve je više nepovjerenja u instituciju braka, pa život u obitelji, kao i imanje djece prestaju biti atraktivni (Živić, 2002; 2011). Prema istraživanjima mnogih autora, Nejašmić (2005) objašnjava da je prvenstveno u krizi brak kao zajednica muškarca i žene za razliku od obitelji koja je za mnoge ljude središnja vrijednost.

starost umjesto današnjih mirovinskih fondova (Akrap, 1999, 325)⁶. Ubrzani gospodarski razvoj koji se temeljio na industriji, rudarstvu, prometu, trgovini te drugim uslužnim djelatnostima omogućio je koncentraciju tržišta rada i ponudu radnih mjesta u gradovima. Istodobno je zbog tehnološkog napretka smanjena potreba za radnom snagom u poljoprivredi čime je oslobođen veliki dio radne snage. Posljedica takvih društveno-gospodarskih procesa bio je ruralni egzodus u smjeru (najvećih) gradova (Živić, 2002). Nagla transformacija agrarnog društva u industrijsko i tercijarno društvo karakteristično po gradskom načinu života oslabila je temeljno obilježje tradicionalne obitelji – stabilnost. Istraživanje potvrđuje da je obrazovanje stanovništvo, naročito

Tab. 2. Obiteljska struktura u Hrvatskoj prema popisima 1971.-2011.

	Tip obitelji				
	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Ukupno	1 203 240	1 307 423	1 367 106	1 252 025	1 215 865
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Par bez djece	24,8	26,9	27,1	27	28,6
Par s djecom	63,8	62,4	60,5	58	54,3
Majka s djecom	9,3	9,1	10,2	12,5	14,4
Otac s djecom	2,1	1,6	2,2	2,5	2,7

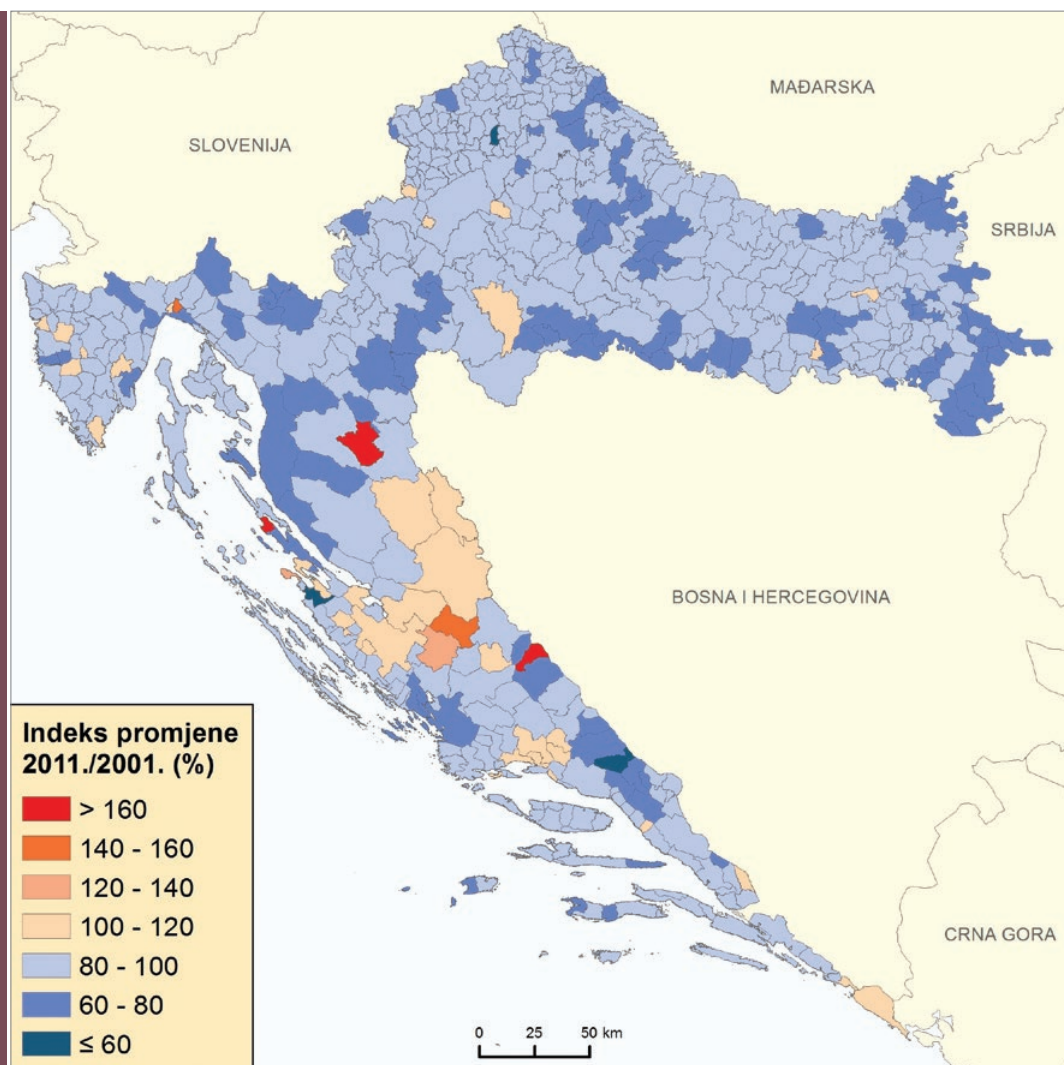
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb

Za bolje razumijevanje promjene funkcije obitelji koje su nastupile u prošlom stoljeću u hrvatskom društvu, potrebno je istaknuti bitan čimbenik - proces odvajanja mjesta rada od mjesta stanovanja. U agrarnim se uvjetima radilo i živjelo zajedno i na jednom mjestu, obitelji su bile brojne, orijentirane na zemlju i agrarnu proizvodnju (Živić, 2002). „Obitelji su bile i umirovljenički domovi, a djeca su osiguravala sigurnu

srednje i mlađe dobi, koje živi u većim gradovima, sklonije smatrati obitelj manje važnom, a brak zastarjelom institucijom (Aračić i dr., 2019).

Promjene obiteljske strukture u Hrvatskoj najjasnije održava činjenica da se povećava broj obitelji bez djece odnosno da se smanjuje broj obitelji s troje i više djece⁶. Kada je riječ obitelj-

⁶ U razdoblju između 1971. i 2011. udio obitelji bez djece se povećao s 24,8 % na 28,6 %, dok se udio obitelji s troje i više djece smanjio s 13,3 % na 9,3 % (DZS, 2016).

Sl. 1. Promjene broja parova s djecom po gradovima i općinama 2001.-2011.

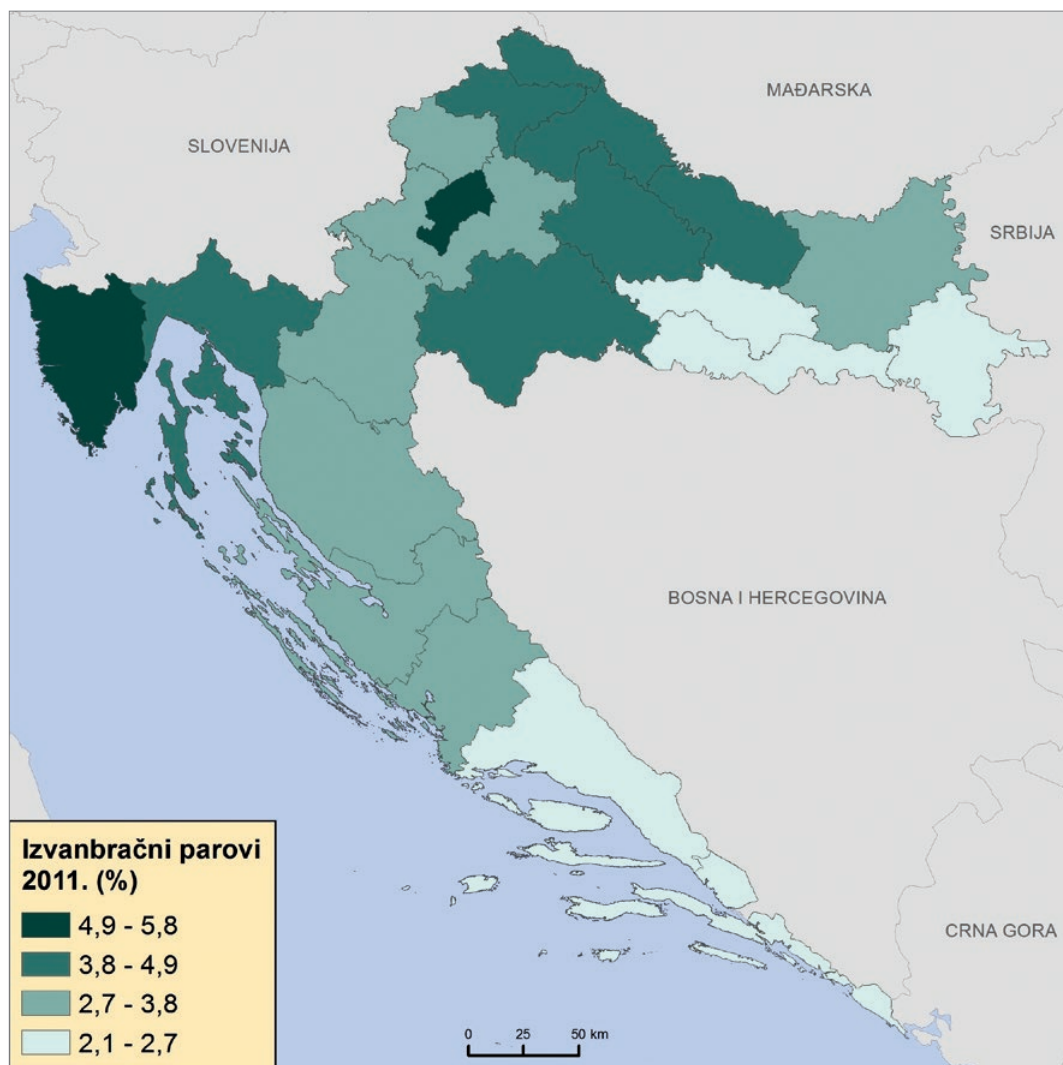
Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011., DZS, Zagreb

Napomena: zbog nedostupnosti podataka na razini naselja, isti nisu korigirani za gradove i općine koji su osnovani u razdoblju 2001.-2011.

skoj strukturi - sve je veći broj razvedenih ljudi koji žive sami (naročito žena), sve veći broj jednoroditeljskih obitelji, a javljaju se i rekonponirane obitelji u kojima žive partneri s djecom iz ranijih brakova ili bez djece (Puljiz, 1995). Udio parova bez djece u Hrvatskoj je 1971. bio 24,8 %, a 2011. njih 28,6 % za razliku od parova s dje-

com kojih je 1971. bilo 63,8 %, a 2011. njih 54,3 %. Jednoroditeljskih obitelji je 1971. bilo 11,4 %, a 2011. njih 17,1 % (DZS, 2016) (tab. 2).

Budući da parovi s djecom predstavljaju većinu, ali da ih je sve manje, potrebno je istaknuti razmjere tih promjena u gradovima i općinama u zadnjem međupopisnom razdoblju (2001.-

Sl. 2. Udio izvanbračnih parova u Hrvatskoj po županijama 2011.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb

2011). U svega 43 (7,7 %) gradova i općina je zabilježen porast parova s djecom (sl. 1). Najveće smanjenje imaju sljedeće općine (Hrašćina za 72,6 %, Nin za 45,3 % i Cista Provo za 42,5 %). Uzrok toga je prije svega intenzivna depopulacija. S druge strane, najveće povećanje je zabilježeno u općinama u kojima su se u tom razdoblju vraćale ratne izbjeglice (Civljane za 116,7 % i

Vrhovine za 96,8 %) (Zupanc, 2018), ali apsolutno značajnije su one u razvijenijim područjima ponajviše uz velike gradove. To su primjerice Solin (za 17,8 %) ili Dugo Selo (za 13,7 %) (sl. 1). Posljedica je to dinamičnog demografskog rasta velikih gradskih regija i satelizacije kao prevladavajućeg oblika suburbanizacije, posebno oko Zagreba (Lukić i dr., 2005) i Splita (Vresk, 1998).

Popisom 2011. za potrebe statistike uvedeni su novi tipovi obitelji, izvanbračni par s djecom i izvanbračni par bez djece, što potvrđuje trend diferencijacije obiteljskih oblika. Ovi podaci su se ranije bilježili kao jedna kategorija, ali njihov se broj sve više povećavao, zbog čega se javila logična potreba za njihovim izdvajanjem. U Hrvatskoj je tada utvrđen najveći udio izvanbračnih parova u Istarskoj županiji (5,8 %) i Gradu Zagrebu (5,6 %), a najmanji u Splitsko-dalmatinskoj (2,1 %) i Vukovarsko-srijemskoj županiji (2,3 %) (sl. 2). Prema istraživanju Aračić i dr. (2019), upravo su ispitanici iz Zagreba, Sjevernog hrvatskog primorja i Istre skloniji podržavati životne zajednice izvan braka, za razliku od ispitanika iz Slavonije. Ipak, usprkos promjenama koje obilježavaju obiteljsku strukturu, Hrvatska je među onim članicama EU, zajedno sa Grčkom, Ciprom, Maltom, Portugalom, Rumunjskom i dijelovima Njemačke, u kojima je bračna zajednica još uvijek uobičajena obiteljska struktura (Eurostat, 2019).

PROMJENE BRAKA

Uz ranije istaknute opće demografske trendove u Hrvatskoj i šire društvene prilike koje izravno i neizravno utječu na sklapanje braka, posebno se ističe utjecaj dobno-spolnog sastava stanovništva. Osim starenja stanovništva odnosno smanjivanja udjela mladog stanovništva što utječe na učestalost sklapanja braka, važnu ulogu ima i spolna neuravnoteženost populacije koja je u stabilnim uvjetima demografskog razvoja relativno normalna posljedica diferencijalnog nataliteta i mortaliteta muškog stanovništva. Međutim, u izvanrednim okolnostima (poput ratova), spolna neujednačenost može biti jače izražena, što nepovoljno utječe na kretanje nupcijaliteta (Živić, 2002).⁷ Osim

stradavanja muškog stanovništva u ratu, znatan učinak imaju i selektivne migracije prema spolu (Živić, 2002; Nejašmić, 2008). Iako je u ukupnoj populaciji znatno više žena od muškaraca, kada se promatraju kontingenti stanovništva, situacija je nešto drukčija – ženskog je stanovništva manje u mlađim dobnim skupinama. Promatrano prema kontingentima ženskog stanovništva, udio ženskog stanovništva u predferilnoj dobi života (0-14 godina) smanjen je između 2001. i 2011. sa 16 % na 14,3 %. Isto vrijedi i za ferilnu dob života (15-49 godina), u kojoj je udio ženskog stanovništva smanjen sa 46,9 % na 43,9 %. S druge strane, udio ženskog stanovništva u postferilnoj dobi života (50 godina i više) se povećao sa 36,6 % na 41,8 % (DZS, 2011). Upravo kontingenti ženskog stanovništva određuju prirodnu obnovu stanovništva, pa je moguće predvidjeti buduće tendencije u prirodnom kretanju stanovništva (Živić, 2002).

Nadalje, prisutna je razlika u sastavu stanovništva prema spolu između gradskih i ostalih (neurbanih) naselja⁸. Primjerice, koeficijent feminiteta je u gradskim naseljima 2001. godine iznosio 110,9, a u ostalim (neurbanim) naseljima 103,9 (Nejašmić, 2008). Naizgled se čini da je u ostalim (neurbanim) naseljima neuravnoteženost stanovništva prema spolu povoljnija, međutim, to je posljedica znatno manjeg broja žena u ferilnim skupinama odnosno izrazitog velikog broja žena u starijim dobnim skupinama⁹ (Nejašmić, 2008). Uzrok toga je migracija iz

popisu 2011. je iznosio 107,4, odnosno smanjio se za 0,4 u odnosu na popis 2001. (Živić, 2001; DZS, 2016).

8 Odnosi se na tipologiju naselja koju je Nejašmić koristio prema modelu M. Vreska (1982) s četiri varijable: veličina naselja, udio poljoprivrednog stanovništva, udio domaćinstava bez poljoprivrednih gospodarstva i udio zaposlenih radnika pojedinog naselja koji rade u samom naselju.

9 Apsolutno gledano, u Hrvatskoj je 2011. godine bilo za 152.219 više žena nego muškaraca. Zaključno sa dobnom skupinom 40 - 44 godina dominiraju muškarci, dok u svim ostalim (starijim) dobnim skupinama dominiraju žene. U kategoriji starog stanovništva (starijeg od 65 godina) omjer muškaraca i žena iznosi čak 39 : 61 (DZS, 2016).

⁷ Tako je ratni mortalitet muškog stanovništva tijekom Domovinskog rata utjecao na porast koeficijenta feminiteta u Hrvatskoj; 1991. je iznosio 106,3, a 2001. se povećao na 107,8. Koeficijent feminiteta u zadnjem

ruralnih u (veća) urbana naselja. Neravnoteža je izrazita u dobnim skupinama 20-24 godina (gradska naselja 99,3, ostala naselja 91,9), 25-29 godina (103,1 odnosno 91,4), 40-44 godina (111,5 odnosno 87,1) i 45-49 godina (108,4 odnosno 85,3). Zbog neuravnoteženosti stanovništva prema spolu u ostalim (neurbanim) naseljima u kojima je većinom izrazito sužena biološka osnovica stanovništva, sve više se produbljuje proces depopulacije. U gradskim naseljima tom neravnotežom su najviše pogođene najvitalnije dobne skupine o kojima ovisi natalitet i nupcijalitet (Nejašmić, 2008). Tako je koeficijent feminiteta 1981. u Zagrebu, kao najznačajnijem odredištu migracija selo-grad, za dobnu skupinu 20-29 iznosio 115,5, a za dobnu skupinu 20-24 čak 123,6 (Nejašmić, 2008). Obrazovano žensko stanovništvo više je napuštalo selo, osobito od 1970-ih, dok su muškarci ostajali na seoskim imanjima. Posljedica toga je da se u seoskim sredinama javio znatan broj starijih, neoženjenih mladića, a s druge strane neudanih djevojaka u gradovima (Akrap, 2001).

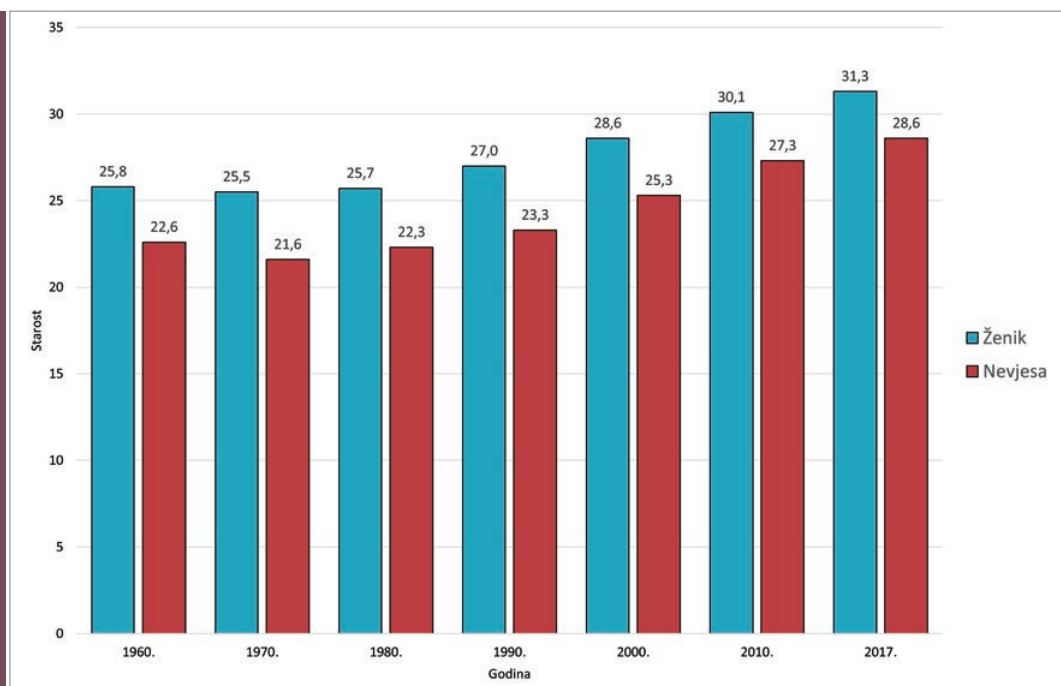
Ukupno smanjivanje nataliteta i nupcijaliteta izravna su posljedica smanjivanja preferitnog i fertalnog kontingenta ženskog stanovništva (kao i smanjivanja ukupnog mladog stanovništva). Drugim riječima, ako je manje rođenih, manje će biti stanovništva koje ulazi u reproduksijski vitalne dobne skupine odnosno onih koji mogu sklapati bračne zajednice i sudjelovati u demoreprodukciji (Živić, 2002). Kada se tomu doda činjenica o neuravnoteženosti stanovništva prema spolu u svim dobnim skupinama te u svim tipovima naselja, onda je takvim demografskim procesima predvidiv ishod – prirodna i ukupna depopulacija.

PROMJENE U DOBI STUPANJA U BRAK

U agrarnim društvima rano se stupalo u brak što je povezano sa potrebom za radnom snagom (potomstvom) u poljoprivredi (Akrap, 2001). Različiti društveni i gospodarski čimbenici utječu na promjene prosječne dobi pri sklapanju braka između muža i žene. Vrlo važan čimbenik je bio veći obuhvat stanovništva srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovanjem. Osim toga, za hrvatske je uvjete problematično pitanje stalne nestašice stambenog fonda u mjestima zaposlenja tj. velikim gradovima (Akrap, 1999). Problem je cjelokupna neuređenost stambene politike. Danas je Hrvatska u vrhu među zemljama članicama EU prema udjelu mladih koji žive sa svojim roditeljima. U dobi 16-29 čak 87,8 % mladih živi s roditeljima (Eurostat, 2019). Usprkos tomu, Hrvatska ima nešto povoljniju, nižu dob stupanja u braku u odnosu na gospodarski razvijenije zemlje (Akrap, 2001; Coleman, 2013). U Hrvatskoj su se tijekom druge polovice 20. st. dogodile značajne promjene u prosječnoj dobi stupanja u brak (Akrap, 2001). U razdoblju od 1960. do 2017. prosječna dob stupanja u brak ženika povećala se sa 25,8 na 31,3 godinu, a nevjeste sa 22,6 na 28,6 godina (sl. 3). Dakle, danas se, brakovi sklapaju u zrelijoj dobi. No, u promijenjenim društvenim i gospodarskim uvjetima, to ne podrazumijeva njihovu veću stabilnost (Akrap, 2001).

PROMJENE NUPCIJALITETA I DIVORCIJALITETA

Brojni naraštaji rođeni u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju ulazili su u radnu i reproduktivnu dob tijekom razdoblja socio-ekonomskog prestrukturiranja stanovništva, migracija selo-grad i iseljavanja u inozemstvo (od 1960-ih) (Akrap, 2001). Mlado stanovništvo se naseljavalo i zapošljavalo u gradovima, u kojima nisu nalazili vlastiti stambeni prostor. Za pronalazak odgovarajućeg stambenog prostora

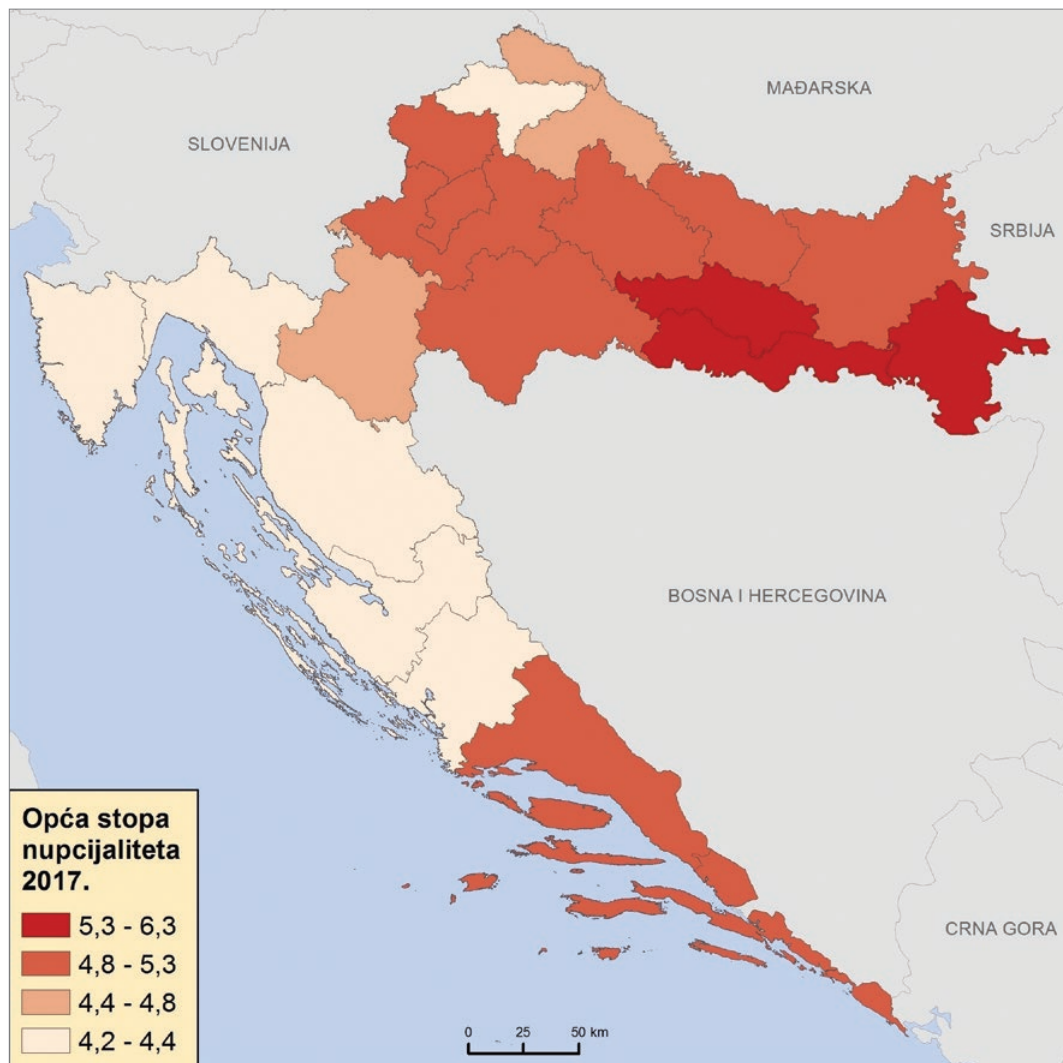
Sl. 3. Prosječna starost nevjeste i ženika pri sklapanju prvog braka u Hrvatskoj 1960.-2017.

Izvor: Statistički ljetopis 2018, DZS, Zagreb

trebale su proći i godine (Akrap, 2001). Dakle, socijalna nesigurnost mladih uzrokovana stambenim problemom odgađala je ulazak u brak odnosno rađanje, što je utjecalo na manji broj djece (Akrap, 2001). Tada, 1970-ih zabilježen je i prosječno najveći broj sklopljenih brakova. Od tog razdoblja, pa do danas, broj sklopljenih brakova se znatno smanjio. U razdoblju između 1971. i 2015. broj sklopljenih brakova se gotovo prepolovio, za razliku od broja razvedenih brakova koji je varirao na približno istim razinama. Nagli pad broja sklopljenih i razvedenih brakova dogodio se tijekom Domovinskog rata. Nakon Domovinskog rata, broj sklopljenih brakova je bio u blagom porastu, dok je broj razvedenih brakova varirao. Od 2000-ih najveći broj sklopljenih brakova, ukupno 23.373., zabilježen je 2008., kada ujedno nastupa razdoblje svjetske ekonomske krize. Tijekom ekonomske krize

broj razvedenih brakova raste. No, najveći broj razvedenih brakova je zabilježen nakon ekonomske krize u 2016., kada ih je bilo čak 7.036 (Živić, 2002; DZS, 2018). Vidljivo je da je kretanje sklopljenih i razvedenih brakova u uzročno-posljedičnoj vezi sa širim društvenim, političkim i ekonomskim procesima. No, za preciznije zaključke su potrebna zasebna istraživanja.

Prije 40-50 godina apsolutni broj razvedenih brakova je bio sličan današnjem, ali se znatno smanjio broj sklopljenih brakova (Akrap, 2001; Živić, 2002). Zbog toga je za prikaz procesa promjena braka prikladno izračunati koeficijent divorcijaliteta (broj razvedenih brakova na tisuću sklopljenih brakova). U razdoblju između 1971. i 2000. koeficijent divorcijaliteta je varirao između 140,0 i 200,0 (Živić, 2002), da bi u recentnom razdoblju dosegao i znatno veće vrijednosti, po-

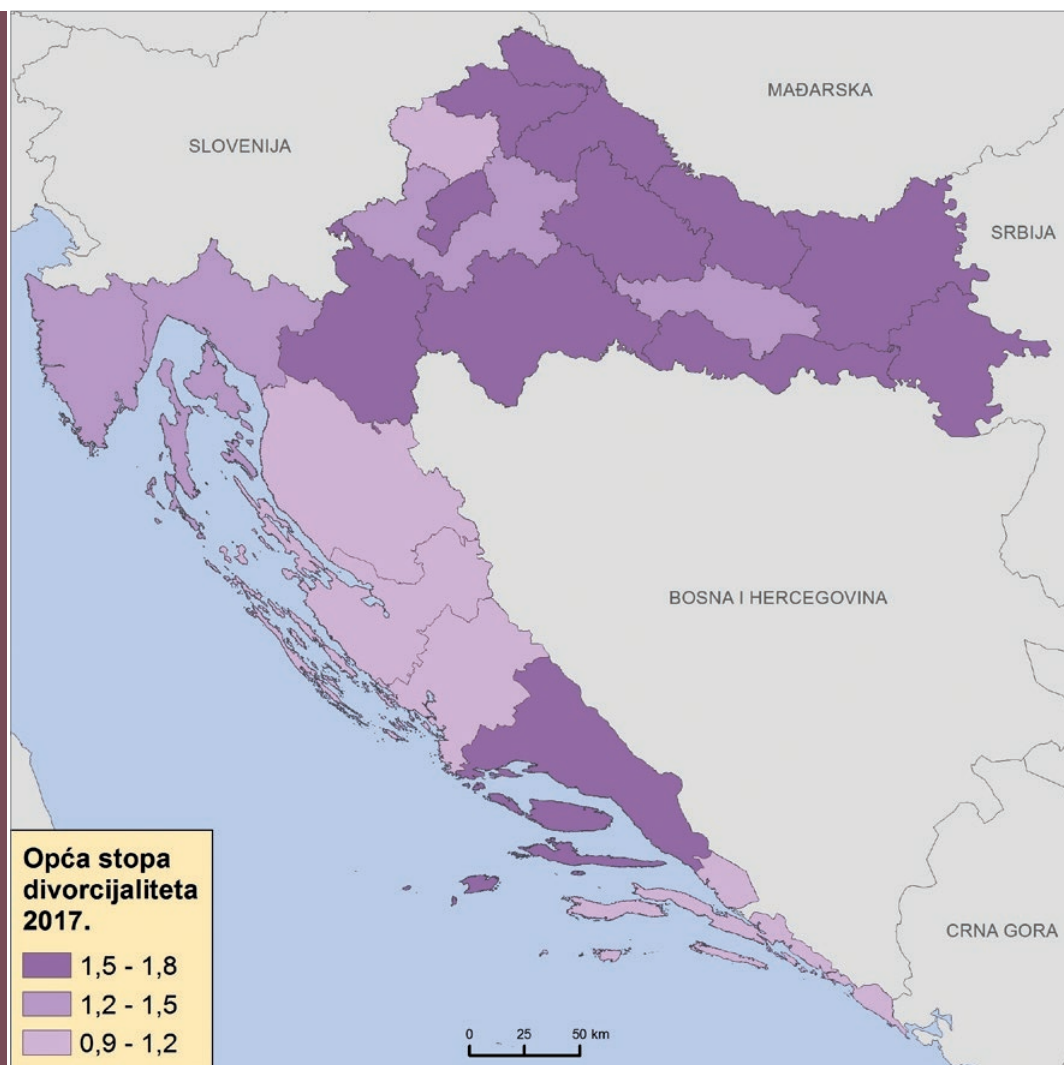
Sl. 4. Opća stopa nupcijaliteta u Hrvatskoj po županija 2017.

Izvor: Statistički ljetopis 2018, DZS, Zagreb

Napomena: temelji se na procijenjenom broju stanovnika

put 2016. kada je iznosio 343,8 (tab. 1). Pojednostavljeno, to bi značilo da se razvodi otprilike svaki treći sklopljeni brak. Opća stopa nupcijaliteta (broj sklopljenih brakova tijekom jedne godine u odnosu na broj stanovnika sredinom godine izražen na 1000 stanovnika) u Hrvatskoj 2017. iznosila je 4,9, pri čemu je najviša bila u

Vukovarsko-srijemskoj (6,3) i Požeško-slavonskoj (6,2), a najniža u Istarskoj i Ličko-senjskoj županiji (po 4,2) (sl. 4). S druge strane, opća stopa divorcijaliteta (broj razvedenih brakova tijekom jedne godine u odnosu na broj stanovnika sredinom godine izražen na 1000 stanovnika) iste godine je za Hrvatsku iznosila 1,5, a najviša

Sl. 5. Opća stopa divorcijaliteta u Hrvatskoj po županija 2017.

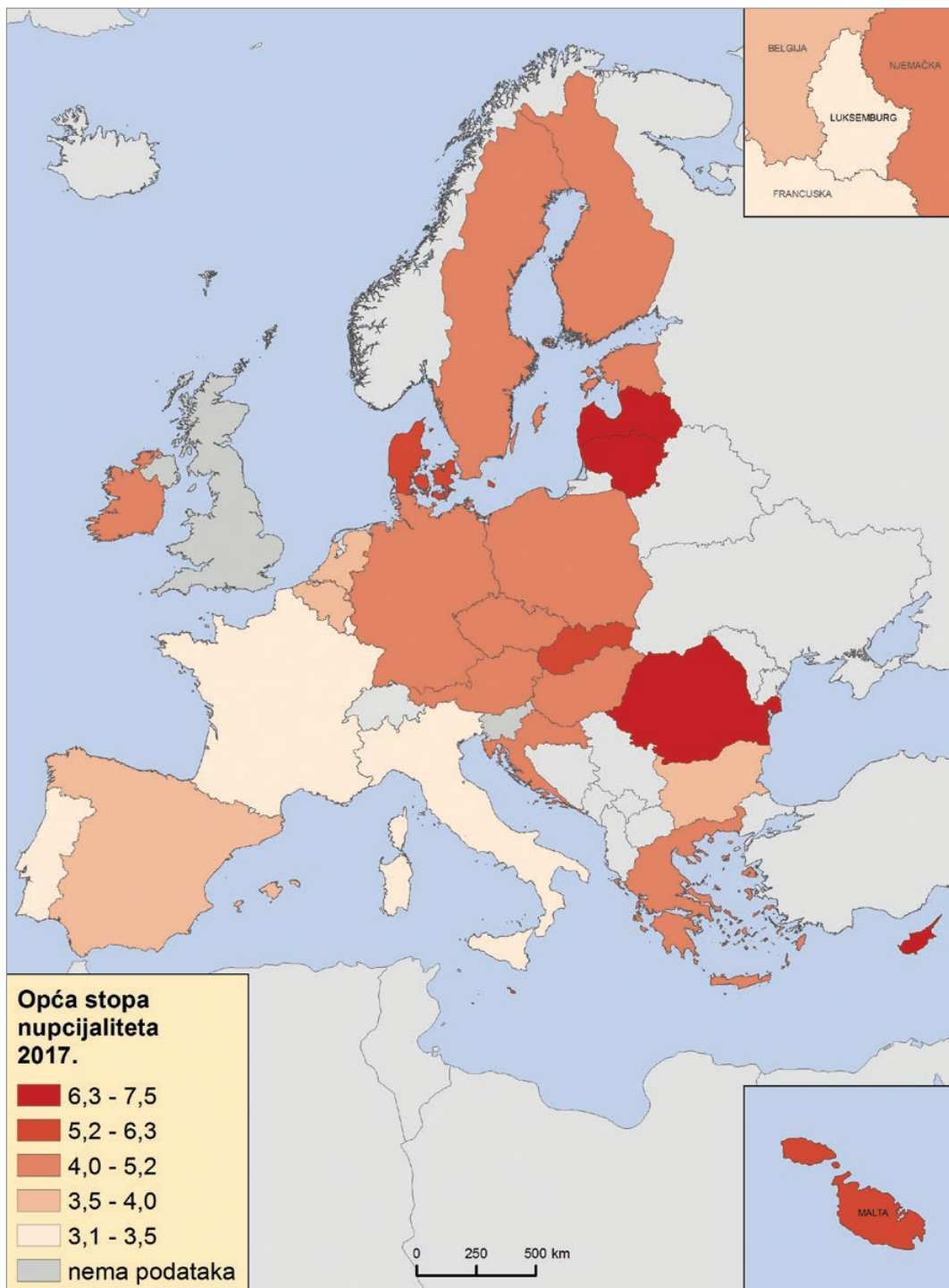
Izvor: Statistički ljetopis 2018, DZS, Zagreb

Napomena: temelji se na procijenjenom broju stanovnika

je bila u Osječko-baranjskoj (1,8), dok najniža u Ličko-senjskoj i Zadarskoj županiji (po 0,9) (sl. 5).

Dakle, raspon vrijednosti među svim županijama je relativno malen. Budući da broj sklopljenih i razvedenih brakova ovisi o mnogim čimbenicima, redosljed županija od godine do godine će se razlikovati.

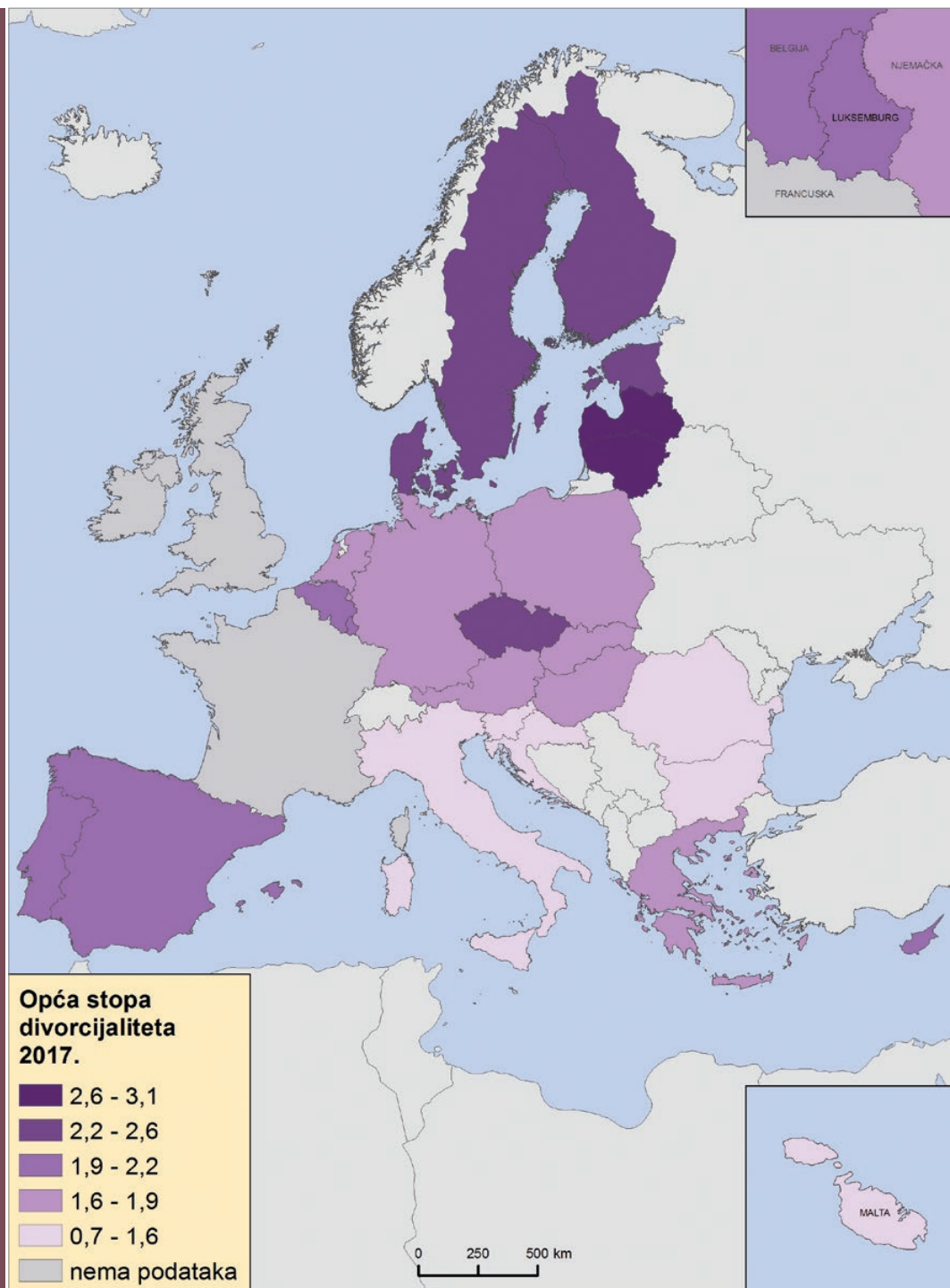
Opća stopa nupcijaliteta u Hrvatskoj 2017. godine je iznosila 4,9 (sl. 6), dok je opća stopa divorcijaliteta iznosila 1,5 (sl. 7). Opća stopa nupcijaliteta u Hrvatskoj je relativno stabilna budući da je sklapanje brakova stalan društveni i demografski proces, dok je opća stopa divorcijaliteta među nižima u EU s obzirom da su

Sl. 6. Opća stopa nupcijaliteta u zemljama članicama EU 2017.

Izvor: Eurostat, 2019

Napomena: nisu prikazani prekomorski teritoriji zemalja članica EU

Sl. 7. Opća stopa divorcijaliteta u zemljama članicama EU 2017.

Izvor: Eurostat, 2019

Napomena: nisu prikazani prekomorski teritoriji zemalja članica EU

rastave, iako prisutne, ipak znatno rjeđe nego u drugim zemljama EU. Navedeni podaci upućuju da je jedan od razloga takvih procesa činjenica da je Hrvatska među onim zemljama EU u kojoj su izražene tradicionalne religijske vrijednosti koje znatno utječu na odluku pojedinca o stupanju u brak, razvodu braka i zasnivanju obitelji (Eurostat, 2019). Zanimljivo je istaknuti usporedbu vrijednosti općih stopa nupcijaliteta i divorcijaliteta iste godine sa zemljama u neposrednom okruženju Hrvatske. Tako je Hrvatska (4,9) u 2017. imala veću opću stopu nupcijaliteta od Italije i Slovenije (po 3,2) za razliku od Mađarske (5,2) i Austrije (5,1). Kada je u pitanju opća stopa divorcijaliteta situacija je skoro identična te su vrijednosti sljedeće: Mađarska (1,9), Austrija (1,8), Hrvatska (1,5), Italija (1,5) i Slovenija (1,2).

Navedeni pokazatelji posljedica su kombinacije različitih faktora (Mamolo, 2006; Fahey, 2013; Olah, 2015). Pojednostavljeno, ograničavajući se na 2017. moglo bi se zaključiti da je sklapanje braka učestalije u novim članicama EU (bivšim socijalističkim zemljama), dok su rastave braka učestalije u skandinavskim zemljama. Zanimljivo, Latvija i Litva su vodeće prema oba pokazatelja. Općenito, suvremene odluke o ženidbi, odabiru životne zajednice i imanju djece u Europi odraz su nadvladavanja individualnih težnji nad tradicionalnim ograničenjima i obavezama (Coleman, 2013). Dakle, znatnije promjene obitelji i braka ranije su nastupile u zemljama Zapadne Europe, a vezane su uz društveni i ekonomski razvoj. U ostalim, slabije razvijenijim zemljama Europe smanjenje sklopljenih (i sve kasnije sklapanje) brakova sve je izraženije od kraja 20. st., a važni čimbenici tih procesa su ekonomska nesigurnost i nedostatak pristupačnih stambenih prostora (Olah, 2015).

PROMJENE ZAKONSKOG BRAČNOG STANJA

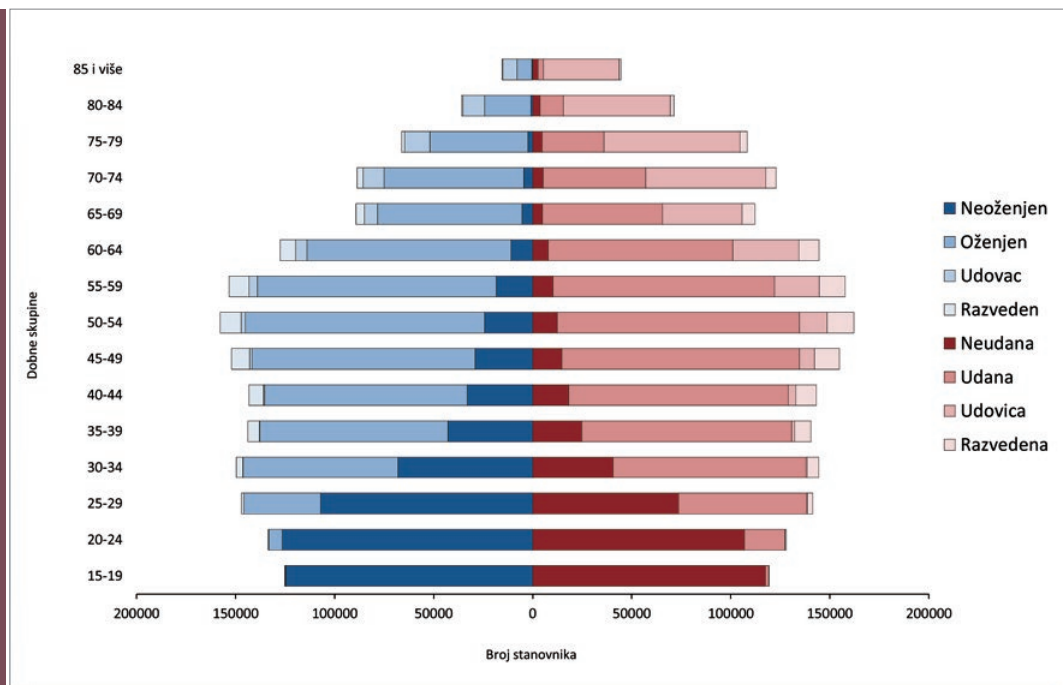
Na kraju preostaje analiza promjena zakonskog bračnog stanja pojedinaca koje su odraz obiteljske strukture i kretanja nupcijaliteta i divorcijaliteta. Nejašmić (2005) ističe da je povećavanje udjela osoba koje nisu u braku, smanjenje udjela osoba koje su u braku i povećavanje udjela rastavljenih osoba uobičajeno za razvijene zemlje, ali i da je veliki broj rastava zahvatio i većinu postsocijalističkih tranzicijskih zemalja. Podaci za Hrvatsku od 1991. do 2011. to potvrđuju (tab. 3). Sve je značajniji porast udjela neoženjenih muškaraca - sa 28,9 % na 34,6 %. Udio neudanih žena u istom razdoblju je porastao sa 19,4 % na 23,7 %. S druge strane, posebno se ističe smanjenje udjela oženjenih sa 65,9 % na 58,0 %, a udanih sa 60,7 % na 53,1 %.

Kada je riječ o zakonskom bračnom stanju stanovništva prema starosti i spolu, uočavaju se prirodne demografske zakonitosti stanovništva

Tab. 3. Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskom bračnom stanju i spolu u Hrvatskoj 1991., 2001. i 2011. (%)

Bračno stanje					
Godina	muškarci				
	neoženjen	oženjen	udovac	razveden	ukupno
1991.	28,9	65,9	2,8	2,4	100,0
2001.	32,1	61,7	3,5	2,7	100,0
2011.	34,6	58,0	3,6	3,8	100,0
Godina	žene				
	neudana	udana	udovica	razvedena	ukupno
1991.	19,4	60,7	16,1	3,8	100,0
2001.	21,9	56,0	17,9	4,2	100,0
2011.	23,7	53,1	18,2	5,0	100,0

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb

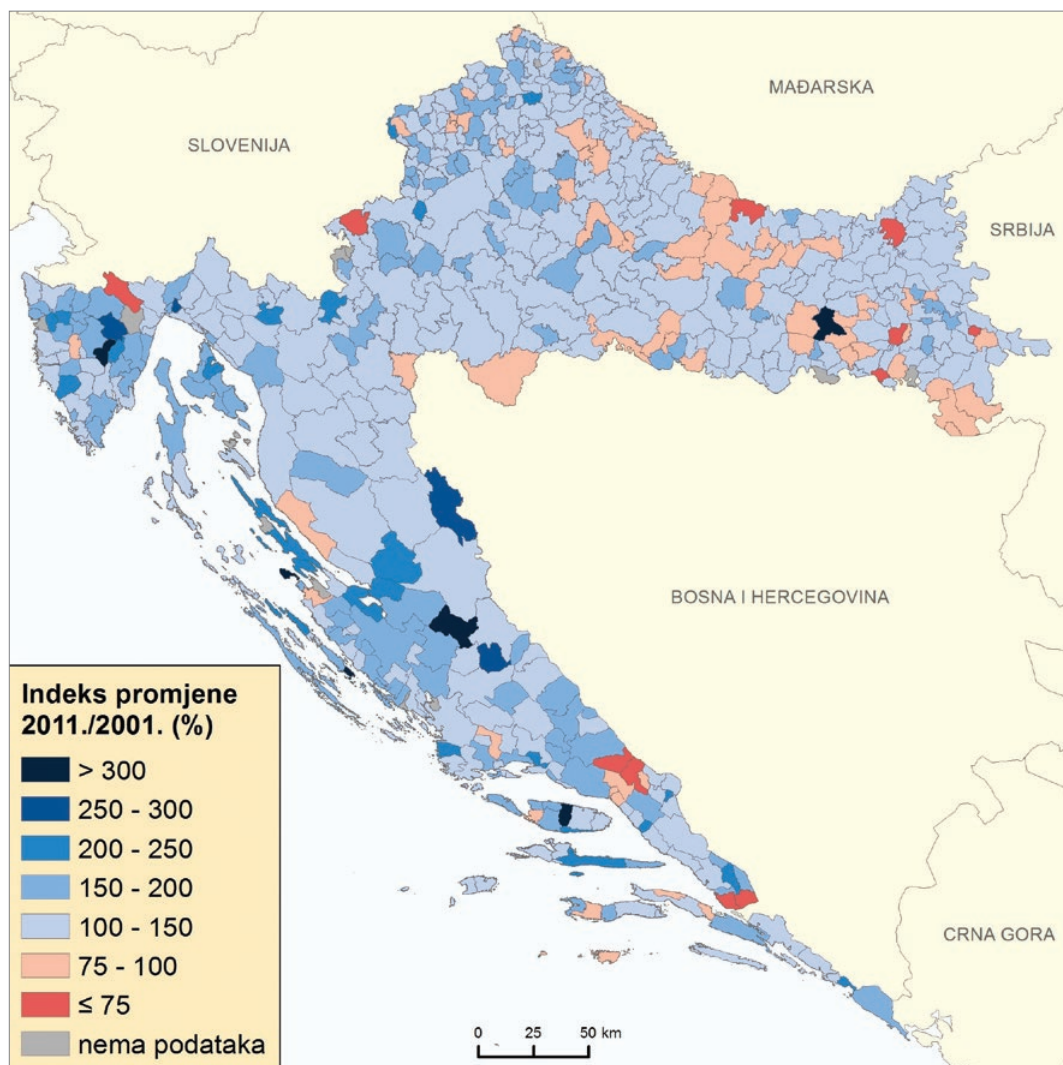
Sl. 8. Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskome bračnom stanju, starosti i spolu 2011.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., DZS, Zagreb

(sl. 8). U dobnim skupinama 15-19 i 20-24 i muškarci i žene su većinom neoženjeni i neudane, iako žene ipak u manjoj mjeri nego muškarci. Od dobne skupine 25-29 sve je veći udio oženjenih i udanih, naročito žena. Osim u mlađoj dobi, zamjetan je broj neoženjenih muškaraca i u kasnijoj životnoj dobi, primjerice njih 12,0 % u dobnoj skupini 55-59. U dobnoj skupini 25-29 se javlja manji udio razvedenih žena. Najviše razvedenih muškaraca i žena je u dobnim skupinama 50-54 (6,5 % odnosno 8,4 %) i 55-59 (6,6 % odnosno 8,2 %). Pri tome je bitno istaknuti da je u svim dobnim skupinama više razvedenih žena nego muškaraca. Diferencirani mortalitet muškaraca za posljedicu ima da je već od dobne skupine 40-44 godina sve veća zastupljenost žena udovica, čiji je broj i udio najveći u najstarijim dobnim skupinama, preko 14 % u dobnoj

skupini 55-59, približno 50 % u dobnoj skupini 70-74, a čak 84,5 % u dobnoj skupini 85 i više. Sve navedeno je odraz kompleksnih promjena u obitelji i braku i njihove međuovisnosti s demografskim promjenama.

S obzirom da su razvodi brakova sve učestalija pojava i u hrvatskom društvu, valja istaknuti njihove geografske posebnosti. U međupopisnom je razdoblju između 2001. i 2011. godine u čak 467 (84,0 %) gradova i općina zabilježen porast broja razvedenih osoba (sl. 9). Najveće povećanje imaju općine Tkon za 800,0 % i Gračišće za 400,0 %. Ipak radi se o apsolutno malom broju, pa je opravdano istaknuti Općinu Viškovo gdje se broj razvedenih osoba povećao za 176,0 % čiji je porast među najvećima u Hrvatskoj. Za usporedbu, u Gradu Zagrebu zabilježen je porast broja razvedenih osoba od 19,7 %, u Gradu

Sl. 9. Promjena broja razvedenih osoba u Hrvatskoj po gradovima i općinama 2001.-2011.

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011., DZS, Zagreb

Napomena: zbog nedostupnosti podataka na razini naselja, isti nisu korigirani za gradove i općine koji su osnovani u međupopisnom razdoblju

Splitu za 22,4 %, u Gradu Rijeci za 14,3 %, a u Gradu Osijeku za 12,1 %. S druge strane, najveći pad broja razvedenih osoba je u Općini Zažablje za 50,0 % i u Općini Stari Mikanovci za 39,5 % (DZS, 2013). Navedeni primjeri pokazuju da se pad broja razvedenih osoba uglavnom ističe u (duboko) depopularanim područjima. Uzroci ta-

kvih procesa su izrazite razlike u načinu života urbanog i ruralnog stanovništva, uzimajući u obzir dobno-spolnu, socio-ekonomsku i obrazovnu strukturu stanovništva. Također, stanovništvo u manjim naseljima i ruralnim područjima sklonije je prakticiranju religije, odnosno više je usmjereno tradicionalnim vrijednostima

od stanovništva koje živi u velikim naseljima, naročito regionalnim i makroregionalnim centrima (Aračić i dr., 2019). Ipak, presudni čimbeni-

ci promjena obitelji i braka su ukupno kretanje stanovništva i demografska dinamika koncentrirana u većim urbanim područjima.

ZAKLJUČAK

Suvremeni način života, posebice gradski, obilježen odvojenosti mjesta stanovanja od mjesta rada, potreba pojedinca za što većim dosezima u obrazovanju i na radnom mjestu te opća liberalizacija stavova, odluka i ponašanja utjecali su na obitelji i brak. Štoviše, sveobuhvatni društveni procesi doveli su do krize obitelji i braka kao tradicionalnih društvenih institucija. Budući da su obitelji i brak povezani sa reprodukcijom stanovništva, smanjenje njihove društvene važnosti utječe i na buduće prirodno odnosno ukupno kretanje stanovništva.

Na temelju rezultata istraživanja, uzimajući u obzir specifični razvoj stanovništva, u Hrvatskoj je prisutno sve kasnije stupanje u brak te porast broja osoba koje uopće ne stupaju u brak. Rastave braka su sve učestalije i njihov značaj je sve veći kad se uzme u obzir broj sklopljenih brakova. Obitelji su sve manje, a sve je više obitelji bez djece. Takvi trendovi su zastupljeni na svim prostornim razinama, od nacionalne do lokalne. Ipak, postoje područja poput srednjih gradova unutar gradskih aglomeracija Zagreba i Splita koji su zbog svoje demografske dinamike pozitivni primjeri. U većini Hrvatske je znatno drugačije, a to će potvrditi idući popis stanovništva. Stoga je u budućem planiranju, oblikovanju i provođenju javnih politika nužna svjesnost o problemu. No, presudna je sveobuhvatna primjena konkretnih mjera pronatalitetne i obiteljske politike, u okviru širih demografskih i općih javnih politika, kojima bi se omogućio temelj budućeg društvenog i ekonomskog razvoja. Za Hrvatsku je to posebno veliki izazov s obzirom na izrazito nepovoljnu demografsku i ekonomsku situaciju.

LITERATURA

- AKRAP, A., 1999: Brak i obitelj u demografskom kontekstu, *Bogoslovska smotra* 69 (2-3), 313-338.
- AKRAP, A., 2001: Obitelj u Hrvatskoj nakon demografskog sloma: stanje i perspektive, u: BALOBAN, S. (ur.): *Hrvatska obitelj na prekretnici*, Centar za promicanje socijalnog nauka crkve, Zagreb, 53-108.
- ARAČIĆ, P., 1995: Obitelj u hrvatskom društvu: teškoće i pastoralne perspektive, *Bogoslovna smotra* 65 (3-4), 571-602.
- ARAČIĆ, P., BALOBAN, J., NIKODEM, K., 2019: Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu od 1999. do 2017. godine, *Bogoslovska smotra* 89 (2), 331-353.
- COLEMAN, D., 2014: Partnership in Europe; its Variety, Trends and Dissolution, *Finnish Yearbook of Population Research* 48, 5-49.
- ČIPIN, I., STRMOTA, M., 2014: Druga demografska tranzicija u Hrvatskoj, u: AKRAP, A., ČIPIN, I., STRMOTA, M. (ur.): *Demografija u Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet Zagreb, 65-81.
- FAHEY, T., 2013: *Divorce Trends and Patterns in the Western World: A socio-legal overview*, Geary Working Papers 2013/20, Geary Institute, University College Dublin.
- IVANDA, K., 2017: Demografija Hrvatske: stanje, zablude i perspektive, *Političke analize* 8 (31), 10-15.
- KORAČ GRAOVAC, A., 2015: Brak i obitelj kao vrijednost u hrvatskom pravnom sustavu, *Bogoslovska smotra* 85 (3), 799-811.
- LESTHAEGHE, R., 2010: Unfolding story of the second demographic transition, *Population and Development Review* 36 (2), 211-251.

- LUKIĆ, A., PRELOGOVIĆ, V., I PEJNOVIĆ, D., 2005: Suburbanizacija i kvaliteta življenja u zagrebačkom zelenom prstenu - primjer općine Bistra, *Hrvatski geografski glasnik* 67 (2), 85-106.
- MAMOLO, M., 2006: *Union formation, marriage and first birth: convergence across cohorts in Austria, Hungary, Northern Italy and Slovenia?*, Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences.
- NEJASMIĆ, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
- NEJASMIĆ, I., 2008: *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
- MRĐEN, S., 1997: Rađanja izvan braka u Hrvatskoj, *Geoadria* 2 (1), 63-76.
- OLAH, S., L., 2015: Changing families in the European Union: trends and policy implications, United Nations Expert Group Meeting, *Family policy development: achievements and challenges*, New York, May 14-15, 2015.
- PULJIZ, V., 1995: Demografski procesi i struktura obitelji (europska iskustva), *Revija za socijalnu politiku* 2 (2), 123-130.
- PULJIZ, V., BEŽOVAN, G., MATKOVIĆ, T., ŠUČUR, Z., ZRINŠČAK, S., 2008: *Socijalna politika Hrvatske*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- ROUSSEL, L., 1989: *La famille incertaine*, Editions Odile Jacob, Paris.
- VRESK, M., 1982: Neka obilježja urbanizacije SR Hrvatske 1981. g., *Radovi Geografskog odsjeka PMF-a*, 17-18, 39-53.
- VRESK, M., 1998: Satelitizacija splitske aglomeracije, *Hrvatski geografski glasnik* 60 (1), 31-47.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A., 1985: Karakteristike i problemi reprodukcije stanovništva u SR Hrvatskoj, u: FELETAR, D. (ur.): *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izbor radova)*, 2017, Meridijani, Samobor, 262-274.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A., 1992.: Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, *Encyclopaedia moderna* 13, 2 (38), 238-251.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A., 1999: *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A., 2016: Demografski tranzicijski procesi – kontinuitet ili diskontinuitet, u: FELETAR, D. (ur.): *Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika (izbor radova)*, 2017, Meridijani, Samobor, 48-100.
- ZUPANČIĆ, I., 2018: Demogeografski razvoj hrvatskog pograničja 2001. – 2011., *Migracijske i etničke teme* 34 (2), 113-142.
- ŽIVIĆ, D., 2002: Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971. – 2001., *Revija za sociologiju* 34 (1-2), 57-73.
- ŽIVIĆ, D., 2011: Demografske determinante i vrjednote braka u Hrvatskoj te socio-ekonomski činitelji broja djece u obitelji, u: ARACIĆ, P., DŽINIĆ, I., HLAVAČEK, B. (ur.): *Kršćanski identitet i obitelj*, Katoličko bogoslovni fakultet u Đakovo, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Đakovo, 259-288.

IZVORI

- Eurostat, 2019: Marriage and divorce statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics#A_rise_in_births_outside_marriage, (5.8.2019.)
- Eurostat, 2019: People in the EU - statistics on household and family structures, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures#Families, (9.9.2019.)
- Eurostat, 2019: Young people - social inclusion, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Young_people_-_social_inclusion#Living_with_parents
- Hrvatski jezični portal, 2019, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, (9.8.2019.)
- Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima*, Vlada Republike Hrvatske, NN 12/2009, 2009, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html, (29.7.2019.)
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001: obitelji prema tipu i broju članova po gradovima/općinama*, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/>, (14.8.2019.)
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001: obitelji prema tipu i broju članova po gradovima/općinama*, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (12.8.2019.)
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001: stanovništvo prema starosti, spolu, aktivnosti i mjestu stanovanja 31. ožujka 2000., po županijama, popis 2001.*, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (11.9.2019.)
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: metodološka objašnjenja*, DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (29.7.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: obitelji prema tipu, Popisi 1971.-2011., DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (14.8.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonsko bračno stanje i spolu 1991.-2011., DZS, Zagreb, <https://www.dzs.hr/> (11.9.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: kućanstva i obitelji, Statistička izvješća 1583, DZS, Zagreb, 2016

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.: stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Statistička izvješća 1167, DZS, Zagreb, 2016

Statistički ljetopis 2018, DZS, Zagreb, 2018

PRIMLJENO: 2.4.2020.

PRIHVAĆENO: 16.6.2020.

IVAN MAJSTORIĆ, univ. bacc. geogr., univ. bacc. oec.
Slunjska 6, 35 000 Slavonski Brod, majstoric.ivan@gmail.com